

SHARQ VA G'ARB TARIXIY PEDAGOGIK KONSEPSIYALARI QIYOSIY TAHLILI ASOSIDA ALFA AVLOD TARBIYASINING ZAMONAVIY PARADIGMALARINI SHAKLLANTIRISH

Axmedova Shahzodaxon Sanjar qizi

«Tashkent International University of Education» xalqaro universiteti,
«Ta'lim va ta'lim jarayonlarini boshqarish» kafedrası professori, mustaqil izlanuvchi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.22011759>

Annotatsiya

Ushbu maqolada Sharq va G'arb tarixiy pedagogik konsepsiyalarining qiyosiy tahlili asosida raqamli davrda tug'ilib o'sayotgan Alfa avlod (2010-yildan keyin tavallud topgan bolalar) tarbiyasining zamonaviy paradigmalarini shakllantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Forobiy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib va Abdulla Avloniy kabi Sharq mutafakkirlarining “komil inson” konsepsiyasi hamda Komenskiy, Russo, Pestalozzi va Dyuning G'arb pedagogik g'oyalari qiyoslanadi, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlanadi. Tadqiqot natijasida Sharqning axloqiy-ma'naviy yo'nalganligi bilan G'arbning bolani faol subyekt sifatida tan olish tamoyilini uyg'unlashtiruvchi integrativ tarbiyaviy model taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Sharq pedagogikasi, G'arb pedagogikasi, qiyosiy tahlil, komil inson, Alfa avlod, raqamli tarbiya, integrativ paradigma, milliy qadriyatlar.

Kirish

Zamonaviy jamiyat tez sur'atlar bilan raqamlashuv jarayonini boshdan kechirmoqda va bu jarayon, avvalambor, yosh avlod tarbiyasi tizimiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. 2010-yillardan keyin tavallud topgan, tug'ilishidanoq smartfon, planshet va sun'iy intellekt texnologiyalari bilan o'ralgan Alfa avlodi vakillari o'zining kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanish xususiyatlariga ko'ra o'zidan oldingi avlodlardan (X, Y, Z) tubdan farq qiladi. Bu holat pedagogika fani oldiga tarixan sinovdan o'tgan tarbiyaviy konsepsiyalarni zamonaviy sharoitga moslashtirish, ularning eng qimmatli jihatlari yangi paradigmaga singdirish vazifasini qo'ymoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda ko'pgina tarbiyaviy yondashuvlar yo Sharq an'analarini mutlaqlashtirib G'arb tajribasini inkor etadi, yoxud aksincha, milliy-ma'naviy negizni e'tiborsiz qoldirib faqat G'arb texnologik-pedagogik modellariga tayanadi. Ushbu ikki qutbli yondashuv Alfa avlod tarbiyasida ma'naviy bo'shliq yoki metodik izchillik yo'qligi kabi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shu sababli Sharq va G'arb pedagogik merosini ilmiy asoslangan holda qiyoslash va ularning sintezi asosida zamonaviy, milliy qadriyatlarga tayangan hamda innovatsion metodlarni o'zida mujassam etgan integrativ tarbiya paradigmasini shakllantirish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi — Sharq va G'arb tarixiy pedagogik konsepsiyalarini qiyosiy tahlil qilish orqali ularning umumiy va o'ziga xos jihatlari aniqlash hamda shu asosda Alfa avlod tarbiyasiga mos zamonaviy pedagogik paradigma modelini ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Sharq pedagogik tafakkuri tarixida tarbiya masalasi doimo bilim bilan uzviy bog'liq holda o'rganilgan. Abu Nasr Forobiy o'zining “Fozil odamlar shahri” asarida aqlni baxt-saodatga erishuvning asosiy vositasi sifatida talqin etib, axloqiy kamolotni tug'ma va hayot jarayonida shakllanadigan fazilatlarga ajratgan. Abu Ali ibn Sino esa yosh avlod tarbiyasini erta boshlash

zarurligini alohida ta’kidlab, axloqiy tarbiyada bolaning g’ururiga tegmagan holda yakkama-yakka suhbat va nasihatning ta’sirchan vosita ekanligini asoslab bergan, shuningdek jismoniy, aqliy, mehnat va estetik tarbiyaning bir-biri bilan uzviyligini ko’rsatgan. XX asr boshi jadid ma’rifatparvarlaridan Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida tarbiyani millat taqdiri bilan bog’liq masala sifatida baholab, “tarbiya biz uchun yo hayot-yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir”, degan xulosaga kelgan hamda ona tilida ta’lim berish, shaxsga yo’naltirilgan tarbiya g’oyalarini ilgari surgan.

G’arb pedagogik tafakkurida Yan Amos Komenskiy “Buyuk didaktika” asarida ta’limning tabiatga muvofiqlik tamoyilini, izchillik va ko’rgazmalilik metodlarini asoslab bergan bo’lsa, Jan-Jak Russo bolani tabiatan yaxshi mavjudot sifatida talqin etib, tarbiyani uning tabiiy rivojlanishiga xalaqit bermaydigan tarzda tashkil etish g’oyasini ilgari surgan. Jon Dyui pragmatik pedagogika asoschisi sifatida “qilib o’rganish” tamoyilini, ta’limning bevosita amaliy tajriba bilan bog’liqligini asoslagan, L.S. Vygotskiy esa “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi orqali bolaning ijtimoiy muhit va kattalar bilan hamkorlikdagi rivojlanishini ilmiy jihatdan tushuntirib bergan.

Alfa avlod muammosi bo’yicha so’nggi yillardagi tadqiqotlarda ushbu avlodning tezkor axborotni qayta ishlash, vizual fikrlash va texnologiyani intuitiv o’zlashtirish kabi kognitiv afzalliklari qayd etilsa-da, diqqatni uzoq muddat jamlash, o’z-o’zini boshqarish va real ijtimoiy muloqotga moslashuvdagi qiyinchiliklar ham ilmiy jihatdan asoslangan. Shu bilan birga, an’anaviy ta’lim tizimining bir tezlikda o’qitish, faqat yodlashni baholash va o’quvchini passiv holatga mahkum etish kabi jihatlari Z va Alfa avlod uchun samarasiz ekanligi ta’kidlanadi, bu esa pedagogik g’oyalarning zaruriy transformatsiyasini talab etadi.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, o’zbek pedagogika tarixida Sharq va G’arb tajribasini uyg’unlashtirish g’oyasi yangilik emas. XX asr boshlarida jadidchilik harakati vakillari, jumladan Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov va boshqalar “yangi usul maktablari”ni tashkil etishda aynan shu yo’ldan borgan — an’anaviy diniy-axloqiy tarbiyani saqlagan holda, o’qitishning zamonaviy (o’sha davr uchun G’arbona) metodlarini joriy etganlar. Bu tarixiy tajriba bugungi Alfa avlod tarbiyasi paradigmasini shakllantirishda metodologik asos bo’lib xizmat qilishi mumkin, chunki u sintezning mumkinligini va samaradorligini amalda isbotlab bergan.

Sharq va G’arb pedagogikasining falsafiy asoslari

Sharq va G’arb pedagogik tizimlarining farqini chuqurroq tushunish uchun ularning falsafiy negizini ko’rib chiqish zarur. Sharq pedagogikasi, xususan Movarounnahr mutafakkirlari merosi, insonni olam bilan uzviy bog’liq mavjudot sifatida talqin etuvchi falsafiy an’anaga tayanadi — bunda tarbiya nafaqat individual, balki kosmik-axloqiy tartibning bir qismi hisoblanadi. Forobiyning “fozil shahar” konsepsiyasida shaxs kamoloti jamiyat farovonligi bilan chambarchas bog’liq bo’lib, tarbiyaning yakuniy maqsadi — baxt-saodatga (as-sa’ada) erishuv, bu esa faqat aql-idrok emas, balki axloqiy poklanish orqali qo’lga kiritiladi.

G’arb pedagogikasi, ayniqsa Yangi davr falsafasi ta’sirida, insonni avtonom, ratsional subyekt sifatida ko’radi. Russoning “tabiiy tarbiya” nazariyasi bolani jamiyat “buzuvchi” ta’siridan asrab, uning ichki tabiiy salohiyatini ochishga qaratilgan bo’lsa, Dyuning pragmatik falsafasi bilimni mavhum haqiqat emas, balki amaliy muammolarni hal etish vositasi sifatida talqin etadi. Bu farq ikki tizimning tarbiya jarayonidagi “markaz”ni turlicha belgilashida yaqqol

namoyon bo'ladi: Sharqda markaz — jamiyat va uning axloqiy me'yorlari, G'arbda esa — individ va uning erkin tanlovi.

Shu bilan birga, ikki an'anada ham umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan yaqinlashish nuqtalari mavjud. Xususan, Ibn Sinoning bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish g'oyasi Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga, Avloniyning amaliy mashg'ulotlar orqali tarbiyalash tamoyili esa Dyuning “qilib o'rganish” konsepsiyasiga mazmunan yaqin turadi. Bu o'xshashliklar ikki tizimning sintezga tayyor ekanligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy tahlil, kontent-tahlil hamda sintez metodlaridan foydalanildi. Sharq mutafakkirlarining (Forobiy, Ibn Sino, Avloniy) va G'arb pedagoglarining (Komenskiy, Russo, Dyui, Vygotskiy) asosiy g'oyalari mavzu, maqsad, metod va bolaga munosabat mezonlari bo'yicha qiyoslandi. Olingan natijalar zamonaviy Alfa avlod psixologik-pedagogik xususiyatlari bilan o'zaro bog'lab tahlil qilindi va integrativ model shaklida umumlashtirildi.

Tahlil va natijalar

Sharq va G'arb pedagogik konsepsiyalarining qiyosiy tahlili quyidagi jadvalda umumlashtirilgan:

Mezon	Sharq pedagogik an'anasi	G'arb pedagogik an'anasi
Tarbiyaning maqsadi	Komil inson (inson-i komil) — aql, axloq va ma'naviyatning uyg'un birligi (Forobiy, Ibn Sino, Avloniy)	Erkin, mustaqil fikrlovchi, jamiyatga foydali shaxs (Komenskiy, Russo, Dyui)
Bilim va axloq nisbati	Axloq bilimdan ustuvor, ilm axloqsiz foyda bermaydi	Bilim va tajriba shaxsiy erkinlik orqali qadriyatga aylanadi
Tarbiyachining roli	Ustoz-murabbiy, shaxsiy namuna va suhbat orqali yo'naltiruvchi (Ibn Sino)	Bolaning tabiiy rivojlanishiga sharoit yaratuvchi hamroh (Russo, Pestalozzi)
Metod	Nasihah, hikmatli so'z, shaxsiy tarbiya, mehnat va odob orqali tarbiyalash	Tajriba, kuzatish, muammoli ta'lim, “qilib o'rganish” (Dyui)
Bolaga munosabat	Yosh xususiyatlarini hisobga olish, erta tarbiyani boshlash zarurati	Bola — mustaqil rivojlanish huquqiga ega individuallik (Russo, Vygotskiy)
Ijtimoiy-milliy asos	Milliy-diniy qadriyatlar, mahalla-oila hamkorligi	Demokratik jamiyat, fuqarolik tarbiyasi, individuallashtirish

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, Sharq pedagogikasi tarbiyaning ma'naviy-axloqiy mazmuniga, jamiyat va oila bilan uzviy bog'liqlikka alohida e'tibor qaratsa, G'arb pedagogikasi bolaning individualligi, tabiiy rivojlanish huquqi va faol bilish faoliyatini birinchi o'ringa qo'yadi. Bu ikki yondashuv bir-birini inkor etmaydi, balki bir-birini to'ldiradi: Sharq

tarbiyaning “nima uchun” savoliga (maqsad va qadriyatlar) chuqur javob bersa, G’arb “qanday qilib” savoliga (metod va texnologiya) aniq javob beradi.

Alfa avlod xususiyatlarini hisobga olgan holda, ushbu ikki an’ananing sintezi quyidagi yo’nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

Birinchidan, axloqiy-ma’naviy negiz saqlangan holda metodlar yangilanishi lozim. Ibn Sino va Avloniy ilgari surgan halollik, mehnatsevarlik, kattalarga hurmat kabi qadriyatlar interfaol, o’yin va gamifikatsiya asosidagi zamonaviy metodlar orqali singdirilishi mumkin — bu Dyuning “qilib o’rganish” tamoyili bilan uyg’un keladi.

Ikkinchidan, ustoz-murabbiy va bola o’rtasidagi munosabat qayta ko’rib chiqilishi kerak. An’anaviy Sharq tarbiyasidagi yakkama-yakka suhbat va shaxsiy namuna printsipi Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” g’oyasi bilan birlashtirilib, o’qituvchining “bilim beruvchi”dan “yo’naltiruvchi hamkor”ga aylanishini talab etadi.

Uchinchidan, raqamli muhit tahdid emas, vosita sifatida qaraladi. Alfa avlodning texnologik moslashuvchanligi milliy-axloqiy mazmun bilan to’ldirilgan raqamli ta’lim resurslari, interaktiv ertaklar, virtual muzey va ilmiy platformalar orqali yo’naltirilishi lozim, bunda tarbiyaning yakuniy maqsadi — komil insonni voyaga yetkazish — o’zgarmasdan qoladi.

To’rtinchidan, oila, maktab va jamiyat (mahalla) hamkorligi Sharq tarbiyasining ajralmas unsuri sifatida saqlanishi, biroq bu hamkorlik zamonaviy raqamli aloqa vositalari orqali tezkorlashtirilishi kerak.

Beshinchidan, baholash tizimi qayta ko’rib chiqilishi lozim. An’anaviy ta’limda hukmron bo’lgan faqat yodlashni baholash usuli Alfa avlod uchun samarasiz hisoblanadi; buning o’rniga loyihaviy faoliyat, portfolio va formativ baholash kabi G’arb pedagogikasida sinovdan o’tgan usullar, Sharq tarbiyasidagi shaxsiy mas’uliyat va halollik tamoyillari bilan uyg’unlashtirilgan holda joriy etilishi maqsadga muvofiq.

Integrativ paradigmani amaliyotga tatbiq etish mexanizmlari

Yuqorida keltirilgan nazariy xulosalarning amaliy ahamiyati faqat ularni ta’lim tizimiga tatbiq etish mexanizmlari orqali namoyon bo’ladi. Birinchi mexanizm — o’quv dasturlari va darsliklar mazmunini yangilash bo’lib, bunda Sharq mutafakkirlarining hikmatli asarlari (masalan, Avloniyning “Turkiy guliston”i) zamonaviy raqamli formatda — interaktiv ilova, audio-kitob yoki animatsion loyiha shaklida — Alfa avlodga taqdim etilishi mumkin. Bu yondashuv an’anaviy mazmunni zamonaviy shaklga o’girib, avlodning texnologik ehtiyojini qondiradi.

Ikkinchi mexanizm — pedagog kadrlar tayyorlash tizimini isloh qilish. O’qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki Ibn Sino ta’kidlagan “ustoz-murabbiy” va Dyui talqin etgan “tajriba tashkilotchisi” vazifalarini birgalikda bajarishga tayyor bo’lishi kerak. Buning uchun pedagogika oliy ta’lim muassasalarining o’quv dasturlariga Sharq va G’arb pedagogik merosini qiyosiy o’rganish bo’yicha maxsus kurslar kiritilishi tavsiya etiladi.

Uchinchii mexanizm — oila bilan ishlash tizimini takomillashtirish. Ota-onalarning raqamli savodxonligini oshirish, ularga Alfa avlod bolalarining psixologik xususiyatlari va milliy tarbiya an’analarini uyg’unlashtirish bo’yicha maslahat xizmatlarini yo’lga qo’yish zarur, chunki oila — Avloniy ta’kidlagan “birinchi maktab”ligicha qolmoqda, biroq uning ish uslubi zamon talabiga moslashishi kerak.

To’rtinchi mexanizm — monitoring va baholash tizimini yaratish. Taklif etilayotgan integrativ paradigmaning samaradorligini aniqlash uchun bolalarning nafaqat bilim darajasi,

balki axloqiy-ma'naviy sifatlari, ijtimoiy-emotsional intellekti va raqamli savodxonligi kabi ko'rsatkichlar bo'yicha kompleks monitoring o'tkazilishi lozim. Bu borada Vygotskiyning rivojlanish diagnostikasi metodlari milliy tarbiya mezonlari bilan boyitilgan holda qo'llanilishi mumkin.

Xulosa va tavsiyalar

O'tkazilgan qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, Sharq va G'arb pedagogik konsepsiyalari bir-biriga zid emas, balki bir-birini to'ldiruvchi ikki tizim hisoblanadi. Alfa avlod tarbiyasining zamonaviy paradigmasi quyidagi tamoyillarga tayanishi tavsiya etiladi: (1) tarbiyaning ma'naviy-axloqiy maqsadini Sharq merosidan meros qilib olish; (2) ta'lim metodlarini G'arb pedagogikasining amaliy-tajribaviy va rivojlantiruvchi yondashuvlari asosida yangilash; (3) raqamli texnologiyalarni milliy qadriyatlarni singdirish vositasiga aylantirish; (4) bola shaxsini individual xususiyatlarini hisobga olgan holda faol subyekt sifatida tan olish. Ushbu integrativ model O'zbekiston ta'lim tizimida Alfa avlodni komil inson va zamonaviy dunyoqarashli shaxs sifatida tarbiyalashning ilmiy-metodik asosi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
2. Форобий, А.Н. Инсон тарбияси ва таълими. – Тошкент: Шарқ, 1990.
3. Абу Али ибн Сино. Кўркамлик сирлари (Зийнат китоби). – Тошкент: Фан, 1994.
4. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992.
5. Долимов У. Абдулла Авлоний — миллий уйғониш даври ўзбек педагогикасининг асосчиси. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1979.
6. Ҳасанбоева О., Ҳасанбоева Ж., Ҳамидов Ҳ. Педагогика тарихи. – Тошкент: Ф. Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2004.
7. Komenskiy, J.A. Katta didaktika (Didactica Magna). – Amsterdam, 1657.
8. Vygotsky, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
9. Howe, N., Strauss, W. Millennials Rising: The Next Great Generation. – New York: Vintage Books, 2000.
10. Z va Alfa avlod o'quvchilari uchun an'anaviy ta'limning cheklovlari va pedagogik g'oyalarning zaruriy transformatsiyasi // ilmiy maqola. – ResearchGate, 2026.
11. Алфа авлод тарбиясига психологик ёндошув // Modern Science and Research. – 2025.
12. Ишмухамедов Р.Ж. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. – Тошкент: Ниҳол, 2013.